

УДК 343.35

І.М. Зубач,
кандидат юридичних наук
О.І. Ромців,
здобувач Національного університету
“Львівська політехніка”

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню сучасних підходів до визначення криміналістичної характеристики як окремого теоретичного явища в науці, а також визначення і розгляду її елементів крізь призму злочинів у сфері службової діяльності. Автор визначає необхідність подальшого удосконалення наявного розуміння криміналістичної характеристики як основи для побудови криміналістичних методик розслідування злочинів та вказує на необхідність переосмислення її змісту з огляду на введення в кримінальний процес і як результат у процес розслідування злочинів, негласних слідчих дій. Наприкінці автор робить спробу виділити найважливіші, на його думку, елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності, посадові злочини, негласні слідчі дії, криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики.

Статья посвящена исследованию современных подходов к определению криминалистической характеристики как отдельного теоретического явления в науке, а также определению и рассмотрению ее элементов сквозь призму преступлений в сфере служебной деятельности. Автор определяет необходимость дальнейшего совершенствования существующего понимания криминалистической характеристики в качестве основы для построения криминалистических методик расследования преступлений и указывает на необходимость переосмысления ее содержания, учитывая введение в уголовный процесс, и, как результат в процесс расследования преступлений, негласных следственных действий. В результате автор делает попытку выделить наиболее важные, по его мнению, элементы криминалистической характеристики преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности, должностные преступления, негласные следственные действия, криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики

Paper investigates contemporary approaches to the definition of criminalistic characteristics of not only theoretical phenomena in science and to the identification and consideration it in the light of the elements of official crimes. The author identifies the need for the further improvement of the current understanding of criminalistic characteristic as a basis for building of the criminalistic methods of an investigation of official crimes for the need of a rethinking of its content, taking into account the introduction to the criminal process, and as a result, to the process of crime investigation, confidential

investigation. As a result, the author makes an attempt to select the most important, in his view, elements of criminalistic characteristics of official crimes.

Keywords: *official crimes, malfeasance, confidential investigative measures, criminalistic characteristics, elements of criminalistic characteristic.*

Побудова демократичної, соціальної та правової держави – стратегічна мета України, яка набуває особливого значення на шляху її входження до європейського та світового співтовариства. Запорукою успіху реформ, що проводяться в Україні з наближення до європейських стандартів демократії, є боротьба з корупцією та злочинами у сфері службової діяльності.

На сьогодні проблема боротьби з цією категорією злочинів в Україні набула особливої гостроти та актуальності, адже зміна європейського вектору розвитку, шкода міжнародному іміджу країни, сповільнення темпів проведення економічних реформ, блокування надходжень іноземних інвестицій – далеко не повний перелік тих негативних наслідків, які чекають на Україну в результаті неефективної боротьби з корупцією та посадовими злочинами. Саме через масову корумпованість посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, численні зловживання службовим становищем та критично високий рівень хабарництва одним з ключових гасел Євромайдану було “очищення” влади. І тому дуже доречним стало прийняття нарешті Верховною Радою довгоочікуваного Закону України “Про люстрацію”, який, на думку експертів, хоч і не є досконалим, проте може стати потужним “стартером” для зміни наскрізь корумпованої владної системи [1].

До того ж 2012 рік ознаменувався для України прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України), що, в свою чергу, дало серйозний поштовх для перебудови всієї правової моделі сучасного кримінального провадження та судочинства України. Основою багатьох соціальних та економічних проблем та потрясінь на сьогодні досі залишаються злочинні прояви, пов’язані з корупцією, хабарництвом та зловживанням владою тощо. Саме тому цей комплекс злочинів немає залишитись поза увагою науковців та практиків, а повинен досліджуватись ще ретельніше ніж раніше. В умовах таких визначних державних, правових та соціальних перетворень існує нагальна необхідність для зміни теоретичних та практичних підходів до процесу розкриття та розслідування усього комплексу злочинів у сфері службової діяльності і, як наслідок, формування нової сучасної методичної моделі щодо розслідування злочинів цієї категорії з урахуванням змін у правовому процесуальному полі та практичній сфері діяльності правоохоронних органів.

Мета статті полягає у всебічному теоретичному дослідженні та визначенні змісту сучасної криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності, а також її обов’язкових елементів.

Криміналістична характеристика злочинів, в тому числі і у сфері службової діяльності, була предметом наукових досліджень в працях Р.С. Белкіна, О.Н. Васильєва, В.К. Гавла, І.Ф. Герасимова, М.В. Даньшина, О.Н. Колесниченко, І.М. Лузгіна, В.А. Образцова, В.Т. Танасевича, В.В. Трухачова, М.В. Салтевського, А.В. Ханько, В.Ю. Шепітька, В.І. Шикаканова, М.П. Яблокова та інших вчених. Ці автори зробили значний внесок у теорію і практику розслідування злочинів, створили значне наукове підґрунтя для подальших творчих пошуків. Не применшуючи жодним чином важливість теоретичних праць зазначених науковців, слід констатувати недостатність вивчення особливостей криміналістичної характеристики посадових злочинів та її елементів в сучасних умовах, що є

певною прогалиною в процесі винайдення оптимальної методики розслідування цих злочинів. Тому, беручи до уваги важливість та складність досліджуваної проблеми, вона і до сьогодні залишається дуже актуальною.

У науковій літературі під злочинами у сфері службової діяльності розуміють суспільно небезпечні, передбачені кримінальним законом винні діяння, що вчиняються посадовою особою, яка здійснює тимчасово або постійно функції представника влади або виконує організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські функції в державних органах, органах місцевого самоврядування, державних і муніципальних установах, правоохоронних органах і судовій системі, шляхом незаконного використання або перевищення наданих їй прав і повноважень, або невиконання покладених на неї посадових обов'язків схожими типовими механізмами і способами, в результаті чого істотно порушуються права і законні інтереси громадян, організацій, а також охоронювані законом інтереси суспільства і держави шляхом заподіяння матеріальної, моральної чи фізичної шкоди [2, с. 34].

Відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України), до злочинів у сфері службової діяльності відносять: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365), службове підроблення (ст. 366), службова недбалість (ст. 367), одержання хабара (ст. 368), пропозиція або давання хабара (ст. 369), провокація хабара або комерційного підкупу (ст. 370).

Крім цього, низка норм КК України передбачають відповідальність за так звані спеціальні види службових злочинів (наприклад, ч. 2 ст. 162, статті 210, 238, 351, 371–373, 375 КК), вчинення яких також обумовлено службовим становищем суб'єкта, але їх основним безпосереднім об'єктом є інші суспільні відносини, такі як: конституційні права та свободи людини і громадянина, господарська діяльність, власність, нормальна діяльність у сфері правосуддя тощо.

Таким чином, нормативне закріплення системи цього виду злочинів на рівні кримінального закону вказує на необхідність розроблення ефективної методики їх виявлення, розслідування, а також вчасної профілактики, адже “вивчення та дослідження будь-яких антисоціальних явищ переслідує насамкінець одну практичну мету – розробити, а потім здійснити такі науково обґрунтовані заходи, які сприяли б успішній протидії або подоланню таких явищ, мінімізували їх наслідки, знешкодили найбільш небезпечні прояви тощо” [3, с. 121].

Запорукою ефективного розслідування будь-якого злочину є розуміння його витоків та суттєвого змісту, що, в свою чергу, дає нам уявлення про механізм його скоєння. З огляду на це, визначальним для процесу розслідування злочинів є вивчення набору таких ознак та рис кримінального правопорушення, які нададуть можливість побудувати методику розслідування злочину, спрогнозувати процеси протидії та спланувати окремі слідчі дії щодо його розслідування. Роль криміналістичної характеристики для побудови методики розслідування окремих видів злочинів, в тому числі і у сфері службової діяльності, є очевидною, оскільки вона становить сукупність найбільш важливих для розслідування відомостей, правильне використання яких забезпечує повноту та якість розслідування. Підтвердженням цього є той факт, що “за останні сорок років фактично кожному методіку розслідування злочинів розроблено з формулюванням криміналістичної характеристики відповідного виду злочину і рекомендацій щодо використання її даних для вибору найефективніших методів розслідування та розкриття злочинів” [4, с. 33].

Окрім цього, розуміння криміналістичної характеристики злочинів робить роботу слідчого ефективною, цілеспрямованою і економною, дозволяє знаходити оптимальні рішення завдань, що стоять перед ним при реалізації функцій кримінального переслідування [5, с. 148].

Криміналістична характеристика – поняття не нове, проте досить суперечливе та дискусійне. На сьогодні в літературі немає ні єдиного визначення криміналістичної характеристики злочинів, ні уніфікованого переліку складових елементів її структури, ні цілісної концепції цієї категорії. Упродовж усього періоду розвитку уявлень про криміналістичну характеристику злочинів вчені були одностайні, мабуть, тільки щодо визнання криміналістичного значення цієї категорії та її системного характеру [4, с. 35]. На цьому єдність у розумінні суті криміналістичної характеристики закінчується, і далі йдуть авторські інтерпретації визначення її поняття та елементного складу.

Так, А.Г. Філіпов, В.Г. Танасевич і В.О. Образцов криміналістичну характеристику злочинів визначають як систему даних про злочин; І.Ф. Герасимов, С.Ю. Косарев, М.О. Селиванов – як систему інформації про злочин; М.П. Яблоков, С.І. Винокуров під криміналістичною характеристикою розуміють систему ознак злочину; Л.Я. Драпкін, В.М. Карагодін – типові ознаки і властивості злочину тощо [6, с. 310; 7, с. 102; 8, с. 333; 9, с. 42; 10, с. 130; 11, с. 67; 12, с. 8; 13, с. 349].

Проте аналіз визначень криміналістичної характеристики злочинів, запропонованих різними авторами, не вказує на їх принципові відмінності, а швидше свідчить про варіативний характер досліджень, спрямованих в основному на подальше вивчення цієї категорії, класифікацію її компонентів та визначення їх змісту.

Як зазначає В.П. Корж, у науковому аспекті криміналістична характеристика злочинів є теоретичною категорією криміналістики, оскільки вона містить систему даних про найбільш загальні ознаки конкретних видів злочинів. У практичному аспекті криміналістична характеристика, виступаючи інформаційною базою процесу розслідування, сприяє правильному вибору слідчим найбільш оптимальних напрямів розслідування як в цілому, так і на окремих його етапах [14, с. 35–36].

На сьогодні в літературі триває дискусія щодо структури криміналістичної характеристики злочину. Ми також хотіли б приєднатись до цієї дискусії та звернути увагу на досить важливий, з точки зору теорії та практики, момент. Новий КПК України 2012 року визначив абсолютно новий вид слідчих дій – негласні слідчі (розшукові) дії. Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Метою проведення негласних слідчих (розшукових) дій є пошук та фіксація фактичних даних, що підлягають використанню в доказуванні на досудових та судових стадіях кримінального провадження, також для розшуку осіб, що безвісно зникли або переховуються від органів досудового розслідування та суду, або ухиляються від відбування кримінального покарання. Проведенням негласних слідчих (розшукових) дій також забезпечується розшук предметів, документів, що можуть використовуватись у кримінальному провадженні як докази [15, с. 678]. Таким чином, на сьогодні такі дії повинні бути невід’ємним інструментом будь-якої видової або невидової криміналістичної методики розслідування злочинів у сучасних умовах.

Виходячи з того, що методика розслідування злочинів розробляється на основі аналізу положень криміналістичної характеристики, виникає запитання,

а чи враховує сучасна теорія криміналістичної характеристики положення, які б приймали до уваги умови застосування в процесі побудови наукової методики розслідування окремих видів злочинів, негласних слідчих дій? Констатуємо – на жаль, ні.

Негласні слідчі дії – це, по суті, у минулому оперативно-розшукові заходи за тактику, методику проведення та зміст яких відповідала окрема наука – оперативно-розшукова діяльність. Виходячи з цього положення, існувала в цій науці і окрема спеціальна характеристика злочинів, яка враховувала запит суб'єктів здійснення ОРД на розчленування злочинів у рамках такої характеристики під оперативно-розшуковим кутом, з огляду на проведення саме таких (гласних та негласних оперативно-розшукових) заходів. Так, оперативно-розшукова характеристика відбирала та описувала саме ті аспекти злочину та злочинця, які були необхідні для науково обґрунтованої організації та тактики застосування оперативно-розшукових заходів.

Таким чином, зрозуміло, що застосування негласних слідчих дій, які корелюються із оперативно-розшуковими заходами [16, с. 109], під час розслідування конкретного виду злочинів має свою організацію, тактику та зміст, що на сьогодні не охоплюються ні сучасними криміналістичними видовими методиками, ні беруться до уваги під час формування сучасної теорії криміналістичної характеристики. Ми переконані, що таке становище речей є неприйнятним і має бути виправлене.

Ми маємо на увазі, що криміналістична характеристика має включати в себе і ті позиції, які мають визначальне значення для організації та місця негласних (розшукових) слідчих дій у слідчій стратегії та тактиці розслідування злочинів. Криміналістична характеристика злочинів кореспондується із негласними слідчими діями за рахунок того, що не з'ясування, не винайдення, не визначення важливих для застосування негласних слідчих дій окремих аспектів злочинної діяльності, злочину або певних нестандартних даних про особу злочинця, способу вчинення або протидії розслідуванню тощо зводить нанівець ефективно використання цього дієвого інструменту розслідування. Такі окремі нестандартні ознаки злочину слід виявляти та досліджувати в частині значення їх для результативного застосування негласних слідчих дій під час розслідування та, як результат, включати їх у криміналістичну характеристику злочинів у вигляді окремих її елементів.

Зміст криміналістичної та оперативно-розшукової характеристики розкривається у їх елементах, які по великому рахунку більш менш схожі. Щодо оперативно-розшукової характеристики, існує думка про те, що: по-перше, оперативно-розшукова характеристика не повинна містити стало визначених елементів та вони можуть змінюватись залежно від особливостей розкриття конкретного злочин; а по-друге, оперативно-розшукова характеристика повинна бути міждисциплінарною, комплексною та мати у своєму складі елементи кримінально-правової, кримінологічної, криміналістичної характеристики тощо [17, с. 58; 18, с. 11].

Обидві позиції цікаві та заслуговують на увагу. Щодо першої, на нашу думку, ми можемо цілком впевнено претендувати, як ми вже зазначали, на введення в склад криміналістичної характеристики тих елементів, які мають визначальне значення для побудови методики з урахуванням проведення негласних слідчих дій і яких немає в елементному складі криміналістичної характеристики злочинів на сьогодні. Щодо другої думки то, зауважимо, що нам щиро імпонує такий підхід до розуміння характеристики злочинів взагалі, з огляду на

те, що чим більше аспектів та компонентів, що характеризують злочин та злочинця, тим складається ширша уява про них, що насамкінець дозволяє більш адекватно визначити заходи щодо досягнення конкретних цілей в плані розкриття та розслідування злочину. Ми розуміємо, що сама думка про можливість інтеграції частини оперативно-розшукової характеристики в криміналістичну характеристику, а також питання, які конкретно елементи слід було б включити в таку характеристику, є досить дискусійними та потребують додаткового осмислення та прискіпливого наукового дослідження як з боку теоретиків, так і з боку практиків.

Ми ж у своїй роботі будемо відштовхуватись від презумпції того, що виділені нами елементи в рамках криміналістичної характеристики повинні слугувати побудові сучасної методики розслідування посадових злочинів, адекватної наявним реаліям.

Порівняльний аналіз запропонованих структур криміналістичної характеристики злочинів показує, що всі вони розрізняються як за кількістю, так і за змістом складових елементів. Зрозуміло, що деякі з перерахованих елементів найбільш типові і зустрічаються в переважній більшості злочинів, інші можуть стосуватися лише поодиноких випадків. Однак на сучасному етапі криміналістичних досліджень важливе значення має не просто систематизований набір елементів цієї категорії, а наявність взаємозв'язків і взаємозалежностей між її компонентами, а також взаємообумовленість змісту цих елементів з іншими елементами криміналістичної характеристики. Всі злочини, навіть одного виду, індивідуальні та мають притаманну виключно їм характеристику. Водночас багато з них містять загальні риси і складові елементи, які взаємопов'язані між собою в єдиній системі, і дають можливість об'єднати їх в певний вид або групу злочинів. Тому, як пише С.І. Коновалов, системне розуміння криміналістичної характеристики злочинів повинно обумовлюватись не стільки послідовною характеристикою значущих елементів злочинної діяльності, скільки розкриттям внутрішніх зв'язків між ними [19, с. 158].

Таким чином, дотримуючись зазначених вимог системності та взаємопов'язаності елементів, можемо виділити найбільш типові складові криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності, а саме: способи вчинення, типові сліди, обстановка вчинення злочину та особа злочинця.

Багато вітчизняних та зарубіжних вчених називають спосіб вчинення злочину центральним, домінуючим елементом криміналістичної характеристики більшості злочинів, оскільки, впливаючи на зміст інших елементів криміналістичної характеристики, він утворює взаємозв'язки з кожним із них. Спосіб вчинення злочину – це детермінована особистістю, предметом і обставинами злочинного посягання система дій суб'єкта, спрямована на досягнення злочинної мети і об'єднана єдиним злочинним задумом [20, с. 66].

На думку М.В. Даньшина, спосіб вчинення злочину та інформація про нього є основою для об'єднання окремих видів злочинів, виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики, розробки особливостей тактики проведення слідчих дій, прогнозування механізму вчинення конкретного виду злочинів, розмежування схожих складів злочину [21, с. 84]. Крім цього, як зазначає Г.Г. Зуйков, типізація способів вчинення злочинів служить основою для розробки версій, планування розслідування, створення рекомендацій про найбільш ефективні слідчі дії і тактику їх проведення [22, с. 273].

Способи вчинення посадових злочинів досить різноманітні, оскільки вчиняються в різних сферах діяльності посадових осіб. Крім того, дуже часто,

виявивши один з типових за способом вчинення злочин цього виду, при належному розслідуванні виявляється цілий масив однорідних злочинів, встановлюються різні форми організованої злочинної діяльності, розширюється коло осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, встановлюються ознаки інших злочинів, які пов'язані з посадовими злочинами [23, с. 36–37].

Формування способу вчинення злочинів досліджуваної групи відбувається переважно під впливом обстановки злочину, сфери владних та службових повноважень, якими наділено особу. Вплив обстановки на вибір способу вчинення злочину у цьому виді злочинів проявляється як жодному іншому. Злочинець намагається використати фактори, що сприяють злочинній діяльності або, використовуючи свої посадові можливості, змінює фактори та умови діяльності підприємства, установи чи організації в потрібному для себе напрямі [23, с. 37]. Ці види злочинів вчинюються практично в усіх сферах діяльності службових осіб, і кожна сфера значною мірою зумовлює формування способу вчинення злочину. Окрім цього, суттєво впливають на способи вчинення посадових злочинів і особливості фінансово-господарської діяльності підприємства або організації, прогалини законодавчого регулювання, недосконалість організації службової діяльності, недостатність контролю з боку відповідних органів тощо.

Для службових злочинів (за винятком службової недбалості) характерною є загальна особливість – основою способу їх вчинення є навмисне виконання (або невиконання) певних службових дій у вигляді розпоряджень, наказів, доручень, дозволів, заборон, що заподіяли фізичну, матеріальну або моральну шкоду [24, с. 211].

Оскільки спосіб вчинення посадових злочинів передбачає активне використання владних повноважень і службового становища посадової особи, то практично будь-яке нормативне положення, що належить до діяльності посадової особи і визначає її повноваження, права та обов'язки, може бути використано в злочинних цілях. Таким чином, спосіб вчинення посадових злочинів залежить також від різноманітності нормативних правил, що визначають права і обов'язки посадових осіб, їх правовий статус і повноваження.

Наступним важливим елементом криміналістичної характеристики більшості злочинів є особа злочинця, особистісні властивості якої враховуються не тільки у взаємозв'язку з протиправним інтересом стосовно предмета злочинного посягання, способом вчинення та приховування злочину, але і використовуються при плануванні організації розслідування, затриманні винних, проведенні допитів та інших слідчих дій по безпосередньому формуванню доказової бази. Крім того, система таких характеристик особи має важливе значення для аналізу причин злочинної поведінки, а відтак і для її профілактики.

З'ясування особи злочинця у посадових злочинах є вкрай важливим, адже володіння інформацією про криміналістично важливі якості винних по аналізованій категорії злочинів є необхідним як для звуження кола ймовірних підозрюваних, так і для встановлення з цими особами психологічного контакту, спонукання їх до співпраці з органами попереднього розслідування, дачі правдивих показань, а також подолання тиску, що чиниться ними, їх захисниками або іншими особами, що діють в їх інтересах.

Для злочинів у сфері службової діяльності характерною є та обставина, що їх вчиняють особи у більш зрілому віці, переважно старше 30 років. Це пояснюється віковою зайнятістю осіб, що працюють на відповідних посадах. Зокрема, особи призначаються на посаду, пов'язану з матеріальною відповідальністю, тільки тоді, коли вони мають достатній трудовий стаж і життєвий досвід.

Крім того, саме для цієї вікової групи, що становить основну масу державних та муніципальних службовців, найбільш гостро стоять різні майнові питання, які вони намагаються вирішити шляхом незаконного використання можливостей своєї посади [25, с. 68].

Як правило, у суб'єктів службових злочинів спостерігається досить високий освітній та інтелектуальний рівні, що обумовлюється характером службової діяльності та особливостями посад, які вони обіймають. Проте в багатьох випадках підвищення професійного рівня, яке вимагається потребами ефективного виконання посадових обов'язків, може мати також негативний наслідок, а саме: удосконалення способів вчинення посадових злочинів, підвищення характеру та ступеня їх суспільної небезпеки.

Незважаючи на всі вжиті злочинцем заходи щодо приховування ознак злочину, відповідно до законів діалектики певна сукупність слідів усе ж таки залишається. У криміналістичному розумінні сліди злочину – це матеріальні та ідеальні відображення, які є джерелами відомостей, інформацією для пізнання події злочину [26, с. 113]. Вивчення таких слідів у сукупності з іншими джерелами інформації дозволяє слідчому відібрати найбільш ефективні засоби і методи розкриття та розслідування конкретного виду злочинів.

Сліди як елемент криміналістичної характеристики злочинів тісно пов'язаний зі способами їх вчинення та приховування. Найбільш інформативними матеріальними слідами посадових злочинів є документи про офіційну діяльність службової особи, в яких може міститися важлива інформація про зловживання службовим становищем, перевищення влади, службове підроблення, хабарництво тощо. Саме в бухгалтерських, організаційно-управлінських та інших документах виробничо-господарського характеру можуть локалізуватися типові сліди злочину, зокрема, це можуть бути сліди повної чи часткової підробки документів, відповідні накази, розпорядження, рішення керівних службових осіб та інші задокументовані факти, пов'язані зі злочинними діяннями.

Важливим джерелом інформації про будь-які обставини вчинення службових злочинів є також відомості, якими володіють співробітники, клієнти, відвідувачі, а також інші свідки і, безперечно, співучасники злочину.

Досить важливе значення мають відомості про особисті стосунки підозрюваних, що можуть бути виявлені за місцем їх роботи та проживання. Це саме стосується й даних, що містяться у записних, телефонних книжках, на дискетах та інших носіях. Цікавими є також документи щодо відправлення телеграм, листів, бандеролей та документи, які фіксують роботу обчислювальної техніки, електронної пошти. Виявлення та аналіз таких слідів дозволяють зробити певні висновки, зокрема, на підставі порівняння даних про спосіб життя підозрюваного та документів про його прибутки [24, с. 211].

Наступним елементом криміналістичної характеристики є обстановка вчинення злочину. Традиційно в зміст поняття обстановка злочину входять дані про час і місце злочину, адже будь-яке злочинне діяння вчиняється в конкретних умовах місця і часу, тому в рамках обстановки вчинення злочинів як елемента криміналістичної характеристики найчастіше розглядаються саме просторово-часові фактори, що впливають на вибір способу вчинення та приховування протиправного діяння, предмета злочинного посягання і т. д.

Як правило, суб'єкти посадових злочинів самі вибирають час, місце, спосіб вчинення злочину, але водночас вони обмежені обстановкою, яка або створює об'єктивну можливість для злочинної діяльності, або, навпаки, ускладнює або навіть унеможливує вчинення злочину. Тому повністю поділяємо думку

Халікова А.Н. про те, що ретельне з'ясування та знання обстановки вчинення злочину впливає на ефективність вибраних прийомів методики і тактики розслідування, подолання факторів протидії в процесі попереднього розслідування службових злочинів [2, с. 63].

Криміналістичний аспект часу полягає в тому, що це елемент криміналістичної характеристики злочину, що відображає існування його в часі з моменту початку злочинної діяльності до моменту її закінчення, тривалість її розвитку, послідовність фаз і періодів [27, с. 106]. Встановлення часу вчинення злочину дозволяє з'ясувати можливість вчинення злочину в конкретний період, визначити причетність певної особи до того чи іншого злочинного діяння, дозволяє також встановити час вчинення іншого злочину, його тривалість, супроводжуючі обставини тощо

Оскільки злочини у сфері службової діяльності, як правило, виступають у вигляді не однієї злочинної дії, а продуманої системи таких дій, які вчиняються протягом тривалого періоду, то встановлення часу протяжності цих злочинних дій має особливе значення.

Місце вчинення злочину є фрагментом події і зберігає цілий комплекс взаємопов'язаних ознак злочинного діяння, встановлення та правильна інтерпретація яких дозволяють з'ясувати характер злочину, можливі місця розташування слідів і визначити шляхи розслідування [28, с. 29]. Перебуваючи в тісному взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики, місце вчинення злочину не тільки обумовлює вибір способу вчинення злочину, але деколи і саме залежить від нього, а також і від часу скоєння протиправних дій. Крім того, місце скоєння злочину дозволяє судити про особистісні характеристики винного і потерпілого, а також встановити коло очевидців злочину, інших потенційних свідків тощо.

Час та місце вчинення злочину повинні бути встановлені з максимальною деталізацією і точністю ще й для того, щоб перевірити достовірність показань суб'єкта злочину, свідків та інші докази, які спростовують або підтверджують факт злочинного діяння.

Важливе значення для формування обстановки вчинення злочинів у сфері службової діяльності мають також умови, які можуть сприяти або, навпаки, перешкоджати їх вчиненню, а саме: профіль органу, установи, де працює посадова особа, структура органу та місце в ній посадової особи, коло повноважень посадової особи, особливості процедури прийняття рішень, особливості системи обліку та контролю за прийнятими рішеннями та їх виконанням, прогалини нормативного регулювання діяльності та недоліки організації цього органу чи установи, його підпорядкованість та підконтрольність, особливості системи документообігу, особисті позаслужбові зв'язки посадової особи, колишні місця роботи тощо.

Підсумовуючи наведене вище, можна зробити такі висновки.

1. Важливість практичного дослідження та теоретичного осмислення такого правового явища, як "криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності" має важливе прикладне значення та зумовлює реалізацію основних завдань щодо побудови нової та адекватної вимогам сьогодення методики розслідування цього виду злочинів.

2. Криміналістичну характеристику злочинів у сфері службової діяльності слід розглядати як інформаційну модель, яка втілює в собі відомості про типові, взаємопов'язані між собою криміналістично значущі елементи цього виду злочинів, а також визначає ймовірні співвідношення між цими елементами та обставинами реальної події, надаючи процесу доказування системний та цілеспрямований

характер. Таким чином, у структурі криміналістичної характеристики посадових злочинів варто виділити такі найбільш пріоритетні та важливі елементи, як: спосіб вчинення злочину, особа злочинця, сліди, а також обстановка (час і місце) вчинення злочину.

3. Підкреслимо, що така сукупність елементів криміналістичної характеристики є обов'язковою та достатньою для ефективного розслідування злочинів у сфері службової діяльності, однак не слід забувати, що в кожному конкретному випадку набір елементів повинен бути індивідуальним, але обов'язково теоретично обґрунтованим і підтвердженим результатами практики.

4. Виходячи з того, що методика розслідування злочинів розробляється на аналізі положень криміналістичної характеристики, вважаємо за необхідне включати в сучасну криміналістичну характеристику злочинів, окрім інших, у тому числі і ті позиції, які мають визначальне значення для організації та місця негласних (розшукових) слідчих дій у слідчій стратегії та тактиці розслідування злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Стадник Г.* Люстрація в Україні : кого і як перевірятимуть / Г. Стадник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dw.de/p/1Cwfa/>.
2. *Халиков А.Н.* Теория и практика выявления и расследования должностных преступлений (криминалистический аспект) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / А.Н. Халиков. – Уфа, 2011. – 538 с.
3. *Кудрявцев В.Н.* Причины правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 286 с.
4. *Малярова В.* Система елементів та сучасні підходи до аналізу криміналістичної характеристики злочинів / В. Малярова // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 2 (18). – С. 32–39.
5. *Мишков Я.Є.* Криміналістична характеристика хабарництва / Я.Є. Мишков // Вісник академії правових наук України (Право). – 2004. – № 1 (32). – С. 147–153.
6. Криминалистика : учебник / под ред. А.Г. Филиппова. – М. : Высшее образование, 2008. – 441 с.
7. *Танасевич В.Г.* О криминалистической характеристике преступлений / В.Г. Танасевич, В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – 1976. – Вып. 25. – С. 94–104.
8. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. – М. : Высшая школа, 2000. – 672 с.
9. *Косарев С.Ю.* К вопросу о сущности криминалистической характеристики преступлений / С.Ю. Косарев // Вестник криминалистики. – 2008. – № 4 (28). – С. 36–42.
10. *Селиванов Н.А.* Советская криминалистика : система понятий / Н.А. Селиванов. – М. : Юридическая литература, 1982. – 152 с.
11. *Яблоков Н.П.* Криминалистика : учебник / Н.П. Яблоков. – М. : Изд-во “Норма”, 2010. – 752 с.
12. *Винокуров С.И.* Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования конкретного вида преступлений / С.И. Винокуров // Методика расследования преступлений (общие положения). – М., 1976. – 62 с.
13. *Драпкин Л.Я.* Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов и групп преступлений / Л.Я. Драпкин, В.Н. Карагодин // Криминалистика : учебник. – М. : Проспект, 2011. – 768 с.
14. *Корж В.П.* Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : научно-практическое пособие / В.П. Корж. – Х. : издательство “Лицей”, 2002. – 280 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.
16. *Скуліш Є.Д.* Система негласних (розшукових) слідчих дій за кримінальним процесуальним кодексом України / Є.Д. Скуліш // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Випуск 618. – Правознавство. – С. 108–114.

17. *Сафронов В.Н.* К вопросу о сущности оперативно-розыскной характеристики преступлений / В.Н. Сафронов // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2008 – № 3(6). – С. 57–63.

18. *Волчецкая Т.С.* Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике : учебное пособие / Т.С. Волчецкая. – Калининград, 1997. – 95 с.

19. *Коновалов С.И.* Теоретико-методологические проблемы криминалистики / С.И. Коновалов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. – 184 с.

20. *Аверьянова Т.В.* Криминалистика : учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин и др. ; под ред. Р.С. Белкина. – М. : Издательство НОРМА, 2000. – 990 с.

21. *Даньшин М.В.* Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М.В. Даньшин. – Харків, 2000. – 210 с.

22. *Зуйков Г.Г.* Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / Г.Г. Зуйков / Криминалистика / Под. ред. Р.С. Белкина и И.М. Лузгина. – Т. 2. – М., 1980. – 343 с.

23. *Бондаренко Д.А.* Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Д.А. Бондаренко. – Запоріжжя, 2008. – 237 с.

24. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. – 728 с.

25. *Ромців О.І.* Характеристика осіб, що вчиняють посадові злочини / О.І. Ромців // Митна справа. – 2013. – № 5. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 66–72.

26. *Салтевський М.В.* Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Ч.1 / М.В. Салтевський. – Х. : КонСУМ, Основа, 1999. – 416 с.

27. *Мешков В.М.* Установление временных характеристик при расследовании преступлений / В.М. Мешков. – Н. Новгород, 1993. – С. 106–109.

28. *Мишков Я.Є.* Взятничество: методика расследования преступлений / Я.Є. Мишков. – Х. : Издательство “ФИНН”, 2011. – 176 с.

Отримано 26.08.2014